

MAVZU: HUQUQBUZARLIK

1. Huquqbuzarlik, shu jumladan korrupsiyaviy huquqbuzarliklar
2. Huquqbuzarlikning belgilari
3. Huquqbuzarlik turlari

Huquqbuzarlik, shu jumladan korrupsiyaviy huquqbuzarliklar

Huquqbuzarlik — bu insonning amaldagi qonun-qoidalarga zid ravishda qilgan harakati yoki harakatsizligi hisoblanadi. Ya'ni inson qonun talablarini buzsa yoki o'z zimmasidagi majburiyatlarni bajarmasa, bu huquqbuzarlik deb ataladi.

Huquqbuzarlik jamiyatdagi tartibni buzadi, boshqa insonlarning huquq va manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli har qanday huquqbuzarlik qonun tomonidan taqiqlangan va u uchun javobgarlik belgilangan.

Huquqbuzarlikning bir turi **korrupsiyaviy huquqbuzarliklar** hisoblanadi. Korrupsiyaviy huquqbuzarlik — bu mansab yoki xizmat vakolatlaridan shaxsiy manfaat uchun foydalanish bilan bog'liq noqonuniy harakatlardir. Masalan:

- pora berish yoki pora olish;
- xizmat vakolatidan shaxsiy foyda olish;
- tanish-bilishchilik yoki manfaat evaziga adolatsiz qaror qabul qilish.

Bunday harakatlar jamiyatda adolatni buzadi va odamlar o'rtasidagi ishonchni kamaytiradi. Shuning uchun korrupsiyaga qarshi kurashish har bir fuqaroning muhim vazifalaridan biridir.

Huquqbuzarlikning belgilari

Huquqbuzarlikni boshqa oddiy xatti-harakatlardan ajratib turadigan bir nechta muhim belgilar mavjud.

Ijtimoiy xavflilik — bu qilmishning jamiyat, davlat yoki shaxs manfaatlariga zarar yetkazishi yoki zarar yetkazish xavfini tug'dirishi bilan ifodalanadigan huquqiy belgisidir.

Huquqqa zidlik — bu qilmishning amaldagi qonun hujjatlarida taqiqlangan bo'lishi yoki belgilangan majburiyatlarga xilof ravishda sodir etilishi bilan tavsiflanadigan huquqiy belgisidir.

Ayblilik — bu shaxsning o'z qilmishiga nisbatan ruhiy munosabati bo'lib, u qasd yoki ehtiyotsizlik shaklida namoyon bo'ladi hamda huquqbuzarlik uchun javobgarlikning zarur sharti hisoblanadi.

Jazo muqarrarlari — bu sodir etilgan huquqbuzarlik uchun vakolatli organlar tomonidan albatta qonunda nazarda tutilgan javobgarlik choralarining qo'llanishi muqarrar ekanligini anglatadigan huquqiy prinsipdir.

Huquqbuzarlik turlari

Huquqbuzarliklar ularning og'irligi va jamiyatga yetkazadigan zarariga qarab turli turlarga bo'linadi.

Intizomiy huquqbuzarlik — bu xodim, xizmatni o'tayotgan shaxs yoki ichki mehnat yoxud xizmat intizomi tatbiq etiladigan boshqa subyekt tomonidan mehnat, xizmat, o'qish yoki ichki tartib qoidalarida belgilangan majburiyatlarning aybli ravishda buzilishi natijasida yuzaga keladigan, tegishli jamoa, muassasa yoki organ faoliyatining belgilangan tartibiga putur yetkazuvchi g'ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlikdir.

Mazkur huquqbuzarlikning huquqiy mohiyati shundan iboratki, u umumiy huquq-tartibotga emas, avvalo muayyan tashkilot, idora yoki xizmat tizimi doirasida o'rnatilgan **intizomiy tartibni** buzadi. Shu bois intizomiy huquqbuzarlik sodir etilganda, unga nisbatan, qoida tariqasida, intizomiy ta'sir chorasi qo'llaniladi. Intizomiy huquqbuzarlikning majburiy yuridik belgilari sifatida qilmishning ichki yoki xizmat tartibiga zidligi, ayblilik, xizmat yoki mehnat majburiyatining buzilganligi hamda intizomiy javobgarlikni keltirib chiqarishi e'tirof etiladi.

Ma'muriy huquqbuzarlik — bu qonun hujjatlarida ma'muriy javobgarlik nazarda tutilgan, jamoat tartibi, boshqaruv tartibi, fuqarolarning huquq va erkinliklari, mulk, atrof-muhit, sanitariya xavfsizligi va boshqa himoya qilinadigan ijtimoiy munosabatlarga tajovuz qiluvchi, aybli, g'ayrihuquqiy harakat yoki harakatsizlikdir.

Ushbu tushunchaning huquqiy mazmuni shundan iboratki, ma'muriy huquqbuzarlik davlat tomonidan belgilangan majburiy qoidalarning buzilishi sifatida namoyon bo'ladi, biroq o'zining ijtimoiy xavflilik darajasi jihatidan jinoyat darajasiga yetmaydi. Shu bilan birga, u huquqiy tartibga zarar yetkazadi yoki zarar yetkazish xavfini tug'diradi. Ma'muriy huquqbuzarlikning yuridik belgilariga qilmishning huquqqa xilofligi, ayblilik, ma'muriy jazoga sazovorligi va qonunda bevosita nazarda tutilganligi kiradi. Faqat qonun hujjatlarida ma'muriy huquqbuzarlik sifatida belgilangan qilmishgina ma'muriy javobgarlik uchun asos bo'la oladi.

Fuqarolik-huquqiy huquqbuzarlik — bu fuqarolik huquqi bilan tartibga solinadigan mulkiy yoki shaxsiy nomulkiy munosabatlar sohasida subyektiv huquqning buzilishi, fuqarolik-huquqiy majburiyatning bajarilmasligi yoki lozim darajada bajarilmasligi, yoxud boshqa shaxsga zarar yetkazilishi bilan ifodalanadigan g'ayrihuquqiy, aybli qilmish bo'lib, u fuqarolik-huquqiy javobgarlik choralari qo'llash uchun asos hisoblanadi.

Mazkur huquqbuzarlikning o'ziga xos xususiyati shundaki, u, asosan, teng huquqli subyektlar o'rtasidagi huquqiy munosabatlar doirasida vujudga keladi hamda buzilgan huquqni tiklash, yetkazilgan zararni qoplash, majburiyatni ijro ettirish yoki boshqa fuqarolik-huquqiy oqibatlarni yuzaga keltirishga sabab bo'ladi. Fuqarolik-huquqiy huquqbuzarlikning asosiy yuridik belgilari sifatida huquqning buzilganligi, qilmishning g'ayrihuquqiyliigi, zarar yoki noxush huquqiy oqibat mavjudligi, ayblilik va qilmish bilan kelib chiqqan oqibat o'rtasidagi sababiy bog'lanish ko'rsatiladi. Ayrim hollarda qonunda aybdan qat'i nazar javobgarlik ham nazarda tutilishi mumkin, biroq umumiy qoida sifatida ayblilik muhim yuridik shartlardan biri hisoblanadi.

Jinoyat — bu jinoyat to'g'risidagi qonunda taqiqlangan, ijtimoiy xavfli, aybli va huquqqa xilof qilmish bo'lib, u harakat yoki harakatsizlik shaklida sodir etiladi hamda uni sodir etgan shaxsga nisbatan jinoiy jazo yoki boshqa jinoiy-huquqiy ta'sir choralari qo'llanilishiga asos bo'ladi.

Jinoyatning huquqiy mohiyati uning davlat, jamiyat, shaxs, mulk, jamoat xavfsizligi, boshqaruv tartibi va boshqa muhim ijtimoiy munosabatlarga eng yuqori darajadagi huquqiy tajovuzlardan biri ekanligida namoyon bo'ladi. Jinoyat deb topish uchun qilmishda bir vaqtning o'zida bir necha yuridik belgilar mavjud bo'lishi talab etiladi: birinchidan, qilmish jinoyat qonunida nazarda tutilgan bo'lishi; ikkinchidan, u ijtimoiy xavfli bo'lishi; uchinchi, shaxsning aybi mavjud bo'lishi; to'rtinchidan, mazkur qilmish uchun jinoiy-huquqiy oqibat belgilangan bo'lishi lozim. Shuningdek, jinoyat tushunchasi formal jihatdan jinoyat kodeksida mustahkamlanganlikni, moddiy jihatdan esa ijtimoiy xavflilikni anglatadi. Shu sababli har qanday huquqqa zid qilmish jinoyat emas, balki faqat jinoyat qonuni bilan jinoyat deb e'tirof etilgan qilmishgina jinoyat hisoblanadi.

Huquqbuzarliklarning oldini olish uchun har bir inson qonun-qoidalariga hurmat bilan qarashi va ularga amal qilishi zarur. Yoshligidan qonunlarga hurmat ruhida tarbiyalangan o'quvchilar kelajakda mas'uliyatli va halol fuqarolar bo'lib yetishadilar.

Amaliy misollar

1-misol. Huquqbuzarlik va korrupsiyaviy omil (manfaat uchun vakolatdan foydalanish)

Vaziyat:

Maktabda "Yilning eng faol o'quvchisi" tanlovi o'tkazilmoqda. Tanlov natijalarini aniqlash uchun sinf yetakchilari va o'qituvchilardan iborat komissiya tuzildi.

Komissiya a'zosi bo'lgan o'quvchi — Sardorga uning yaqin do'sti Jahongir murojaat qildi: "Menga g'oliblikni bersang, keyin senga ham yordam beraman, birga ishlaymiz".

Sardor bilib turibdiki, boshqa o'quvchi — Zuhra ancha yuqori natijalarga ega. Ammo u qaror qabul qilish imkoniyatiga ega.

Tahlil:

Bu holatda:

- vakolat mavjud (komissiya a'zosi);
- shaxsiy manfaat taklif qilinmoqda;
- adolatli qarorga ta'sir o'tkazish ehtimoli bor.

Agar Sardor do'stiga imtiyoz bersa, bu:

- tenglik prinsipini buzadi;
- boshqalar huquqini cheklaydi;
- korrupsiyaviy xulq-atvor (tanish-bilishchilik) hisoblanadi.

Xulosa:

Korrupsiyaviy huquqbuzarlik — bu shaxsiy manfaat uchun adolatli qarorni o'zgartirishdir.

2-misol. Huquqbuzarlik belgilari (ijtimoiy xavflilik + huquqqa zidlik)

Vaziyat:

8-“B” sinf. 3 nafar o‘quvchi (Bekzod, Ilhom va Sardor) maktab omboridan sport to‘plarini ruxsatsiz olib chiqib, uyida saqlab qo‘yishdi.

Bu holatni boshqa o‘quvchilar ham bilib qoldi, lekin ular “qaytarib qo‘yar” deb sukut saqlashdi. Oradan 2 hafta o‘tdi, to‘plar qaytarilmadi va maktab musobaqasi bekor bo‘ldi.

Tahlil:

Bu yerda huquqbuzarlikning barcha belgilari mavjud:

- **ijtimoiy xavflilik** — butun sinf musobaqadan mahrum bo‘ldi;
- **huquqqa ziddlik** — maktab mulkini ruxsatsiz olish;
- **aybdorlik** — harakat ataylab qilingan;
- **jazoga loyqlik** — intizomiy chora qo‘llanilishi mumkin.

Xulosa:

Huquqbuzarlik jamiyatdagi tartib va boshqalarning huquqlariga zarar yetkazadi.

3-misol. Ayblilik (ongli harakat va javobgarlik)**Vaziyat:**

8-“V” sinf o‘quvchisi Kamron kompyuter sinfida ishlab turib, kompyuterga o‘yin o‘rnatdi. U bilar edi: bu taqiqlangan. Bir necha kundan keyin virus tarqaldi va 10 ta kompyuter ishdan chiqdi. Kamron avval buni tan olmadi.

Tahlil:

Bu holatda harakat qasddan qilingan, oqibatlar oldindan taxmin qilinishi mumkin edi, zarar yetkazildi. Bu — aybdorlik mavjud bo‘lgan huquqbuzarlik.

Xulosa:

Aybdorlik — inson o‘z harakatining noto‘g‘riligini bilib turib qilganida yuzaga keladi.

4-misol. Ma’muriy huquqbuzarlik (jamoat tartibiga ta’sir)**Vaziyat:**

Markaziy bog‘. 8-sinf o‘quvchilari guruhi kechqurun baland ovozda musiqa qo‘yib, atrofdagilarga xalaqit berdi. Ular ogohlantirishga qaramay, buni davom ettirishdi. Bog‘da keksalar va kichik bolalar ham sayr qilishayotgan edi.

Tahlil:

Bu holat:

- jamoat tartibini buzish;
- boshqalarning dam olish huquqini cheklash;

Bu yerda “boshqalarga zarar yo‘q” degan fikr noto‘g‘ri.

Xulosa:

Ma’muriy huquqbuzarlik — jamiyat tartibiga ta’sir qiluvchi harakatdir.

5-misol. Fuqarolik-huquqiy huquqbuzarlik (mulkka zarar)

Vaziyat:

Mahalla hududi. Aziz velosiped minib yurib, ehtiyotsizlik bilan qo'shnisining avtomashinasiga urilib, avtomashinaning yon oynasini sindirdi. Aziz avval buni yashirishga harakat qildi, keyin esa do'sti "hech kim ko'rmadi, ketaver" deb maslahat berdi.

Tahlil:

Bu holatda:

- mulkka zarar yetkazildi;
- javobgarlik mavjud;
- yashirish — yana bir huquqbuzarlikka olib kelishi mumkin.

Fuqarolik huquqiga ko'ra, yetkazilgan zarar qoplanishi kerak.

Xulosa:

Huquqiy xulq-atvor — yetkazilgan zarar uchun javobgarlikni qabul qilishdir.

6-misol. Jinoyat va korrupsiya (O'zlashtirish)

Vaziyat:

Maktabda yangi o'quv yili boshlanishi oldidan sinf xonasini ta'mirlash, derazalarni almashtirish, parta va stullarni yangilash, shuningdek, sinf uchun zarur bo'lgan ayrim o'quv jihozlarini sotib olish rejalashtirildi. Shu maqsadda ota-onalar yig'ilishi o'tkazilib, sinf ehtiyojlari uchun ma'lum miqdorda pul yig'ishga kelishib olindi. Yig'ilgan mablag'larni vaqtincha saqlash va kerakli buyumlarni xarid qilish vazifasi maktabdagi mas'ul shaxslardan biriga topshirildi.

Ota-onalar ushbu mablag'lar faqat bolalarning o'qishi uchun zarur sharoit yaratishga sarflanadi, deb ishonch bildirdilar. Biroq oradan bir qancha vaqt o'tganidan keyin sinf xonasida rejalashtirilgan ishlarning hammasi bajarilmagani ma'lum bo'ldi. Ayrim jihozlar olinmagan, ta'mirlash ishlari esa to'liq yakunlanmagan edi. Shunda ota-onalarda yig'ilgan pulning hammasi belgilangan maqsadga ishlatilganmi, degan shubha paydo bo'ldi.

Keyinchalik aniqlanishicha, mablag'larni saqlash va sarflash uchun mas'ul bo'lgan shaxs yig'ilgan pulning bir qismini sinf ehtiyojlariga emas, balki o'zining shaxsiy ehtiyojlariga ishlatgan. Natijada bolalar uchun yaratilishi kerak bo'lgan sharoit to'liq ta'minlanmadi, ota-onalarning ishonchi suiiste'mol qilindi va yig'ilgan mablag'ning bir qismi o'zlashtirib yuborildi.

Tahlil:

Mazkur holatda shaxsga ishonib topshirilgan pul mablag'laridan maqsadsiz foydalanilgan. Bu — o'zlashtirish (talon-toroj qilish) hisoblanadi. Shuningdek, ishonchga xiyonat qilingan va qonunga zid ravishda shaxsiy manfaat ko'zlangan. Ushbu harakat korrupsiyaning bir ko'rinishidir.

Xulosa:

O'zlashtirish — ishonib topshirilgan mol-mulkni noqonuniy ravishda o'z foydasiga ishlatishdir. Bunday harakat qonun bilan taqiqlangan va jamiyatda ishonchga jiddiy zarar yetkazadi.

Keys-savollar

1-keys. Huquqbuzarlik, shu jumladan korrupsiyaviy huquqbuzarliklar

Vaziyat:

Shaharda joylashgan sport maktabiga yangi o'quvchilarni qabul qilish boshlandi. Rasmiy e'longa ko'ra, qabul faqat sinov natijalari asosida amalga oshirilishi kerak edi.

Sinovlarda yaxshi natija ko'rsatgan o'quvchi — Javohir qabul qilinishiga ishonch hosil qildi. Biroq keyinchalik ma'lum bo'ldiki, ayrim o'quvchilar ota-onasi orqali mas'ul shaxslarga pul berib, sinovdan o'tmagan bo'lsa ham ro'yxatga kiritilgan.

Javohir va uning ota-onasi bu holatdan norozi bo'ldi. Atrofdagilar esa: “Shunaqa bo'ladi, tanish yoki pul bo'lmasa qiyin”, degan fikrni bildirdi.

Savollar:

1. Bu vaziyatda qanday huquqbuzarlik sodir etilgan deb hisoblash mumkin?
2. Qaysi harakat korrupsiyaviy huquqbuzarlik sifatida baholanadi?
3. Nega bu holat adolatni buzadi? J
4. Javohirning huquqi qanday tarzda cheklangan?
5. “Shunaqa bo'ladi” degan fikr qanchalik xavfli?
6. Agar bunday holatlar odatiy holga aylansa, jamiyatda qanday muammolar paydo bo'ladi?
7. Bu vaziyatda qonuniy va to'g'ri yo'l qanday bo'lishi kerak edi?

2-keys. Huquqbuzarlikning belgilari

Vaziyat:

Shaharda joylashgan kichik savdo do'koniga o'quvchi Nodir kirib, o'ziga kerakli bo'lgan ayrim buyumlarni sotib oldi. U tanlagan mahsulotlarini sotuvchiga berdi va ularning narxini to'lash uchun pul uzatdi. Sotuvchi esa xaridorlar ko'pligi, shoshilish yoki e'tiborsizlik sababli hisob-kitobda xatoga yo'l qo'ydi. Natijada u Nodirga berilishi kerak bo'lgan qaytim puldan ko'proq pul qaytarib berdi.

Nodir ortiqcha pul berilganini darhol sezdi. Chunki u qancha pul to'laganini va qancha qaytim olishi kerakligini bilardi. Shunga qaramay, u sotuvchini ogohlantirmadi va ortiqcha berilgan pulni qaytarib bermadi. Aksincha, u bu holatdan foydalanib, hech narsa demasdan do'kondan chiqib ketdi.

Oradan biroz vaqt o'tgach, Nodir bu voqeani o'z do'stlariga aytib berdi. Ular esa bu holatni noto'g'ri ish deb emas, balki “omad” deb baholashdi. Ya'ni ular sotuvchining xatosi evaziga olingan ortiqcha pulni halol bo'lmagan yo'l bilan olingan narsa deb emas, balki foydali tasodif sifatida qabul qilishdi. Natijada ushbu vaziyatda halollik, vijdon va bironing haqiga hurmat bilan munosabat qilish masalasi yuzaga chiqdi.

Savollar:

1. Bu vaziyatni huquqbuzarlik deb hisoblash mumkinmi? Nima uchun?
 2. Bu holatda ijtimoiy xavflilik nimada namoyon bo'ladi?
 3. Nodirning harakati huquqqa zid deb baholanadimi? Nega?
 4. Bu yerda ayblilik mavjudmi? Qanday tarzda?
 5. Agar bunday holatlar ko'payib ketsa, jamiyatda qanday muammolar paydo bo'ladi?
 6. To'g'ri qaror qanday bo'lishi kerak edi?
-

3-keys. Huquqbuzarlik turlari**Vaziyat:**

Ikki o'quvchi — Jahongir va Sardor darsdan keyin birga uyga qaytayotganda Sardor Jahongirdan telefonini bir necha daqiqaga berib turishni so'radi. Jahongir esa bunga rozi bo'lmadi, chunki telefonining quvvati kam edi va unda muhim ma'lumotlar bor edi. Shunga qaramay, Sardor Jahongirning ruxsatisiz uning telefonini qo'lidan olib, ishlata boshladi. Telefonni ishlatish jarayonida Sardor ehtiyotsizlik qildi. Natijada telefon uning qo'lidan tushib ketdi va ekran qismi qattiq shikastlandi. Sardor esa avvaliga uzr so'rash o'rniga vaziyatni jiddiy qabul qilmadi, "hechqisi yo'q, keyin ko'ramiz" deb masalani chetlab o'tishga harakat qildi. Jahongir ichida to'plangan jahli va ranjishini qonuniy yo'l bilan hal qilish o'rniga, Sardordan o'ch olishni o'ylay boshladi.

Bir necha kundan keyin darsdan so'ng Sardor do'stlari bilan mahalla yaqinidagi maydonda turgan paytda Jahongir ham o'sha yerga bordi. U Sardorga baland ovozda dag'dag'a qila boshladi, uni hammaning oldida haqorat qildi, qo'pol so'zlar ishlatdi va janjal chiqardi. Atrofdagi odamlar ularni tinchlantirishga uringan bo'lsa-da, Jahongir o'zini tutolmadi. U Sardorni turtib yubordi, uning kiyimidan tortdi va jamoat joyida urish-janjal ko'tardi. Bu holatni ko'rgan boshqa fuqarolar bezovta bo'lishdi, ayrim yosh bolalar qo'rqib ketdi, atrofdagi tinchlik va jamoat tartibi buzildi.

Shu tariqa dastlab telefonning shikastlanishi bilan boshlangan kelishmovchilik keyinchalik Jahongirning jamoat joyida tajovuzkor va qo'pol harakatlari sababli yanada jiddiyroq tus oldi. Endilikda bu vaziyatda faqat telefonning shikastlanishi emas, balki jabrlanuvchining o'zi tomonidan sodir etilgan bezorilik bilan bog'liq huquqiy masala ham yuzaga keldi.

Savollar:

1. Bu vaziyatlarda qanday turdagi huquqbuzarliklarni ajratish mumkin?
2. Qaysi holat ma'muriy huquqbuzarlikka kiradi?
3. Qaysi biri fuqarolik-huquqiy munosabatlarga tegishli?
4. Qaysi holat jinoyat sifatida baholanishi mumkin?
5. Nega huquqbuzarliklar turli turlarga ajratiladi?
6. Har bir holatda javobgarlik qanday farq qiladi?
7. Agar inson huquqbuzarlik turlarini bilmasa, qanday xatolarga yo'l qo'yishi mumkin?
8. Siz bu vaziyatlarni qanday to'g'ri baholagan bo'ladingiz?